

Trumna i fotel. Fragment szklanki masońskiej z badań archeologicznych w Stargardzie

Natalia Dec
Szczecin
nacikowiec@gmail.com

Abstrakt

Artykuł zawiera prezentację i wyniki analizy fragmentu szklanki masońskiej, odnalezionej podczas badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w latach 2007–2008 w Stargardzie. Na podstawie dostępnych analogii zrekonstruowano pierwotną formę naczynia oraz zastosowaną dekorację, która nie zachowała się w całości. Wyjaśniono znaczenie symboliczne ornamentu, który pełnił znaczącą rolę w kulturze wolnomularskiej. Również na potrzeby analizy przedstawiono historię łóż masońskich w Stargardzie, a także określono domniemanego właściciela szklanki.

Abstract

The article provides a presentation and an analysis of a fragment of a Masonic glass that was found during the archaeological and architectural research conducted from 2007 to 2008 in Stargard. Based on available analogies, the original shape of the glass and its decorations were reconstructed, as not all of it had been preserved. The ornament's symbolic meaning is explained, and its significant role in the Freemason culture. For the purpose of the analysis, the history of Masonic lodges in Stargard is presented, and the alleged owner of the glass is identified.

Słowa kluczowe

Stargard, archeologia, masoneria, kultura materialna, naczynia szklane, szkło rytualne

Keywords

Stargard, archaeology, Freemasonry, material culture, glass vessels, ritual glass

---

Wstęp

Wolnomularstwo stanowi ruch społeczny i etyczny, który powstał na przełomie XVII i XVIII w. i od samego początku istnienia otaczany jest aurą tajemniczości¹. Z pewnością wpływ na to miała obrzędowość masońska, symbole oraz oddzielenie kręgu od świata doczesnego (*profanum*)².

---

¹ Zaprezentowana w artykule szklanka masońska została omówiona w pracy magisterskiej – por. Dec 2018.

² Grażyńska 2014, 7–8.

Oficjalnie masoneria spekulatywna, inaczej świętojańska lub symboliczna, powstała w 1. połowie XVIII w. w Anglii³. Pierwsze ślady masonskich prekursorów i pokrewnych form można odnaleźć wśród murarzy średniowiecznych, działających w organizacjach rzemieślniczych zwanych cechami lub gildiami⁴. Na przełomie XIII i XIV w., wraz z osiągniętym statusem społecznym przez muratorów i dążeniem ich do utrzymania swojego monopolu zawodowego, wzrosło znaczenie całego ruchu budowlanego. Rzemieślnicy tajniki swojego zawodu zaczęli przekazywać uczniom i czeladnikom przy użyciu rozbudowanej symboliki i rytuału, nawiązujących do starożytnych legend i Biblii. W związku z tym średniowieczne organizacje wolnych mularzy⁵ pod względem legend, rzemiosła i struktury dostarczyły podstawy do powstania współczesnej masonerii⁶.

Epoka renesansu w Europie Zachodniej przyniosła zmianę estetyki i gustów. W związku z tym przeobrażeniom uległy style architektoniczne, technologia budownictwa wraz z formą organizacyjną. Nastąpiło zaniechanie budowy monumentalnych katedr, co przyczyniło się do upadku dawnych organizacji (cechów) wolnych mularzy. Wyjątek stanowiły Anglia i Szkocja, gdzie architektura gotycka zachowała się do końca XVII w. a tym samym przesunął się w czasie kres łóż muratorskich. Według David'a Stevenson'a⁷, już na początku XVII w. elity szkockie, w trosce o zachowanie narodowego dziedzictwa, zadbały o tracące na znaczeniu, pradawne organizacje architektów i budowniczych⁸. Organizacjom tym przypisano nową rolę, jako kulturowy element folkloru⁹.

Również David Stevenson zwraca uwagę, że wpływ na powstanie masonerii spekulatywnej miały kształtujące się po wojnie domowej w Anglii i Szkocji (1640–1660) kluby towarzyskie przeznaczone dla wybranych zamożnych przedstawicieli angielskich – dżentelmenów (*middle classes*) o charakterze filantropijnym (*friendly societies*), naukowo-kulturalnym oraz samopomocowym¹⁰.

Można więc przyjąć, że współczesna masoneria zrodziła się w momencie utraty przez średniowieczne organizacje budowniczych pierwotnego charakteru i kiedy do łóż zostały przyjęte osoby spoza zawodu (wolnomularze spekulatywni), ceniący solidarność grupową oraz prowadzący dyskusje bez ograniczeń na temat poglądów politycznych, marzeń oraz spornych spraw obyczajowych i religijnych¹¹. W tym czasie nastąpiło przekształcenie łóż, które przede wszystkim zaczęły łączyć osoby wyznające ogólne zasady ideowe.

³ Cegielski, Mierzejewska 2008, 15–16.

⁴ Oberheide 1983, 12.

⁵ Słowo mularz (niem. maurer) – członek masonerii (mularz, mason, wolnomularz). Obecnie sformułowanie to wyszło z powszechnego użytku.

⁶ Stevenson 1990, 6–7.

⁷ Stevenson 1990.

⁸ Cegielski 2011, 49–50.

⁹ Hass 1980, 36; Cegielski 2011, 49–50. Organizacje te, pozbawione cechu zawodowego, miały za cel podtrzymać wielowiekową tradycję. W związku z tym w dni lokalnych patronów reaktywowały dawne rytuały cechowe, przyjmując nowych członków niezwiązanych z rzemiosłem oraz organizowały różnorodne pochody, festyny oraz kwesty.

¹⁰ Cegielski 2014, 45–56.

¹¹ Hass 1982, 44–45.

Symbolika wolnomularska

Obrządek masoński przede wszystkim skupia się wokół najważniejszego budowniczego biblijnej świątyni króla Salomona – Hiram Abiffa, zamordowanego przez czeladników. Pragnęli oni posiąść Słowo Mistrza, które stanowiło hasło do otwarcia skrzyni z wynagrodzeniem. Historia ta przyczyniła się do rozbudowania symboliki masońskiej¹².

Szczególną rolę w wolnomularstwie pełni loża, czyli miejsce zgromadzenia braci¹³. Początkowo był nim warsztat rzemieślniczy (niem. *Bauhütte*)¹⁴ lub przybudowana do muru szopa (pol. *strzecha*). Warto podkreślić, że loża także sprawowała funkcję szkoły dla nowicjuszy, miejsca noclegowego dla przybyszy oraz to w niej tętniło życie towarzyskie. Na zebraniach nie tylko debatowano nad sprawami związanymi z zawodem, lecz poruszano też kwestie głębszej wagi. Same zgromadzenia do dnia dzisiejszego otacza się rytuałami, czyli systemem specjalnych znaków, kodów, zachowań, za pomocą których wolnomularstwo przekazuje swoje idee¹⁵. Każde stowarzyszenie posiada własną unikatową obrzędowość, zgodnie z którą odbywają się posiedzenia, oraz przyjmuje się nowych adeptów¹⁶. Rytuały oraz symbole pełnią także ważną funkcję psychologiczną. Oddzielają członków od świata doczesnego (*profanum*) i zapewniają poczucie całkowitego, duchownego uczestnictwa w tajemnicach¹⁷.

W związku z tym świątynia masońska nawiązuje do legendy budowy świątyni Salomona i oznacza doskonałość. A także pełni funkcję miejsca zgromadzenia braci. Jej kolumny, północna z literą J „Jakin” (hebr. *Jahwe utwierdził*)¹⁸, jest kojarzona z wiedzą jaką zdobywa wolnomularz oraz symbolizuje cnotę i siły żeńskie, a południowa (często koloru czarnego), z umieszczoną literą B „Boaz” (hebr. *w Nim moc*), to mądrość¹⁹. We wschodniej części loży pod baldachimem usytuowany jest fotel Mistrza Czcigodnego, a nad nim podwieszona jest pięcioramienna płomienista gwiazda (symbolizująca wolną myśl, boskie Światło) z umieszczoną w jej wnętrzu literą „G” (ang. *Glory* – chwała, Geometry – geometria, fran. *Grand* – wielki, grec. *Gnosis* – wiedza) oraz Oko Opatrzności, inaczej Delta Świetlista. Na wprost tronu Czcigodnego znajduje się ołtarz, na którym położona jest otwarta księga²⁰ (w zależności od religii wtajemniczonych: Biblia, Talmud, Koran) z cyrklem i węgielnicą. Te dwa atrybuty mularskie symbolizują narzędzia budowniczych oraz twórcy – Boga, który jest Architektem Świata²¹. Również bialo-czarna, mozaikowa posadzka w kształcie szachownicy, umieszczona w centralnej części loży, oznacza materialne oraz doczesne

¹² Pietrzak 2014, 179–180.

¹³ Karpowicz 1996, 7–8.

¹⁴ Niemojewski 1906, 36–37.

¹⁵ Karpowicz 1996, 15.

¹⁶ Niemojewski 1906, 36–37.

¹⁷ Hass 1982, 41–41.

¹⁸ Cegielski 2014, 34.

¹⁹ Cegielski 2014, 34. Nazewnictwo kolumn nawiązuje do średniowiecznego zwyczaju orientowania świątyni.

²⁰ W przypadku Biblii księga jest otwarta na Ewangelii św. Jana.

²¹ Karpowicz 1996, 16.

namiętności i potrzeby, pokonywane dzięki sile ducha. Natomiast łuki świątyni symbolizują sklepienie gwiazdźdźiste, niebo²².

Innymi ważnymi symbolami w wolnomularstwie są: błękit – wierność, niebo, życzliwość; czaszka ze skrzyżowanymi pieszczelami i trumna – śmierć i zmartwychwstanie²³; gałązka akacji – czystość, nieśmiertelność²⁴; kamień nieociosany – uczeń; kamień oszlifowany – wolnomularska doskonałość, stopień mistrzowski; klepsydra – przemijanie; kotwica – wiara, zwycięstwo, nadzieja; księżyc – gorliwość; fartuszek i rękawiczki – strój wolnomularski²⁵, czystość, niewinność; słońce – oświecenie, rozum, siły męskie; trójkąt – doskonałość, mądrość, nauka²⁶.

Legenda o Hiramie Abiffie odtwarzana jest podczas rytuału trzeciego stopnia, aby wtajemniczony mógł zrozumieć, że ul, podobnie jak kielnia, stanowi symbol budowania. Pszczoły, aby stworzyć poszczególne plastry miodu, muszą ze sobą współpracować. W związku z tym społeczeństwo oparte na zespołowym działaniu stanowi podstawę dla naszego świata²⁷.

Powstanie i początki działalności łóż masonskich w Stargardzie

Za wydarzenie przełomowe, w historii wolnomularstwa uznaje się dzień św. Jana Chrzciciela roku 1717 (24 czerwca)²⁸. Wówczas, w gospodzie „Pod Gęsią i Rusztem”, cztery londyńskie łóże podjęły decyzję o powołaniu Wielkiej Łoży Londynu (ang. Grand Lodge of London), na czele z wielkim mistrzem – Anthony Sayer²⁹. Dwa lata później, na trzeciego Wielkiego Mistrza londyńskiej łoży został wybrany Theophilus Desaguliers³⁰, który w 1721 r. zlecił pastorowi prezbiteriańskiemu Jamesowi Andersonowi³¹ skodyfikowanie i opracowanie ustawy stowarzyszenia. Konstytucja ta napisana językiem dawnych muratorów, w 1723 r. została zaakceptowana i wydana drukiem w Londynie pod nazwą „*The Constitutions of the Free-Masons*” (Konstytucje Wolnomularzy), powszechnie zwaną Konstytucją Andersona³². Jej fundamentalne zasady obowiązują do dzisiaj.

²² Cegielski, Mierzejewska 2008, 151–152.

²³ Por. hasło: czaszka w iLPE – symbol czaszki pojawia się w Izbie Rozmyślań. Ma przypominać osobie ubiegającej się o przyjęcie do łoży, że inicjacja stanowi symbol śmierci i ponownych narodzin do lepszego życia.

²⁴ Por. hasło: akacja gałązka w iLPE – akacja często ukazywana jest jako *Mimosa nilotica* lub *Acacia vera*.

²⁵ Cegielski 2014, 35. W masonerii Uczniowie i Czeladnicy ubrani są w fartuszki w kolorze białym. Natomiast strój czerwony zarezerwowany jest dla Mistrzów.

²⁶ Cegielski, Mierzejewska 2008, 149–155.

²⁷ Millar 2005, 10–11.

²⁸ Data ta przyjmowana jest za symboliczną datę powstania masonerii spekulatywnej, która stanowi efekt długiego, trwającego kilka dekad procesu ewolucji łóż przyjacielskich do symbolicznych, czyli spekulatywnych. Również jest to dzień św. Jana Chrzciciela, którego wolnomularze wybrali na swojego patrona.

²⁹ Anthony Sayer – ur. 1672 r., zm. 1741 r. Współtwórca i mistrz katedry Wielkiej Łoży Londynu.

³⁰ John Theophilus Desaguliers – ur. 12 marca 1683 r., zm. 29 lutego 1744 r. Wolnomularz, fizyk, filozof przyrody, asystent Isaaca Newtona, badacz właściwości energii elektrycznej, pastor Kościoła Anglii. W 1719 r. wybrany na trzeciego Wielkiego Mistrza Wielkiej Łoży Londynu.

³¹ James Anderson – ur. ok. 1680 r., zm. 28 maja 1739 r. Wolnomularz, pastor prezbiteriański. Sprawował funkcję Wielkiego Dozorcy Wielkiej Łoży Londynu.

³² Hass 1982, 52–53; Karpowicz 1996, 11–12.

Założenie Wielkiej Łoży Londynu stało się przyczynkiem dla rozwoju ruchu wolnomularskiego. Między innymi powstały organizacje w: Ameryce, Austrii, Francji, Hiszpanii, Holandii, Niemczech, Portugalii, Rosji, Szwecji i we Włoszech³³. W Niemczech pierwsza łoża masońska powstała w 1733 r. w Hamburgu³⁴. Rok później wolnomularstwo rozprzestrzeniło się niemal na cały obszar Królestwa Prus. W tym czasie na rozwój sztuki królewskiej miał wpływ wywodzący się z domu Hohenzollernów Fryderyk II Wielki³⁵. Książę koronny, w tajemnicy przed swym ojcem, zwrócił się z prośbą do hrabiego Albrechta Wolfganga Schaumburg-Lippe³⁶ o przyjęcie do łoży. W związku z tym, w nocy z 14 na 15 sierpnia 1738 r. w oberży w Brunzswiku Fryderyk przystąpił do organizacji, otrzymując trzy stopnie oraz prawo do zakładania łoż³⁷. Dwa lata później zmarł Fryderyk Wilhelm I (13 maja 1740 r.), a na tron wstąpił jego syn – Fryderyk II, który ogłosił się opiekunem masonerii. Jedną z jego pierwszych królewskich decyzji było utworzenie berlińskiej placówki masońskiej „Trzech Globów” (fran. Aux Trois Globes), zwanej później „Wielką Królewską Łożą Matki Trzech Globów” (niem. Große Königliche Mutterloge zu den drei Weltkugeln)³⁸.

30 czerwca 1746 r. organizacja ta założyła w Stargardzie pierwsze stowarzyszenie wolnomularskie na Pomorzu pod nazwą „Pod Trzema Kaflami” (fran. Aux trois Carreaux, niem. Zu den drei Fliesen)³⁹. Placówka działała wedle francuskiego obrządku. Początkowo miała pięćdziesięciu dwóch członków, na czele z mistrzem katedry kapitanem von Billerbeck⁴⁰ z 22 Pułku Piechoty Pruskiej. Niewiele istnieje przesłanek na temat dalszej aktywności łoży. Ostatnia znana wiadomość została przekazana Wielkiej Łoży Matce 20 marca 1747 r., a sama placówka miała jeszcze istnieć do początku wojny siedmioletniej (1756 r.)⁴¹.

Następnie 3 listopada 1770 r. powołano do życia drugą łożę w Stargardzie – „Pod Złotą Koroną” (niem. Zur goldenen Krone, łoża nadrzędna: Große Königliche Mutterloge zu den drei Weltkugeln)⁴². Założycielami jej byli Johan Wilhelm Kellner

³³ Grzejszczak-Kondratowicz, Kondratowicz 2000.

³⁴ Duthel 2004, 528–529. Brak jest przekazów, które mówiłyby o pierwotnej nazwie łoży. Stowarzyszenie miało 11 braci, a w 1733 r. placówka otrzymała patent konstytucyjny od Wielkiej Łoży Londynu. Edykt z 1824 r. wskazuje, że łoża była uważana za pierwszą organizację masońską w Niemczech.

³⁵ Fryderyk II Wielki (niem. Friedrich II von Hohenzollern) – ur. 24 stycznia 1712 r., zm. 17 sierpnia 1786 r. Władca Prus w latach 1740–1786. Oficjalny patron masonerii od 1740 r.

³⁶ Albrecht Wolfgang zu Schaumburg-Lippe – ur. 8 maja 1699 r., zm. 24 września 1748 r. Arystokrata, oficer, wolnomularz. Od 1725 r. należał do londyńskiej łoży Rummer and Grapes.

³⁷ Gerlach 2014, 11–20.

³⁸ Lenning 1867, 316.

³⁹ Etzel 1867, 20; Lenning 1867, 316; Gädicke 1818, 468. Gerlach podaje inną nazwę tej łoży: Zu den drei Würfeln („Pod Trzema Kośćmi”). Gerlach 2009, 34.

⁴⁰ Konstantin von Billerbeck – ur. 19 listopada 1713 r., 27 listopada 1785 r. Pruski generał, dowódca 22 Pułku Piechoty Pruskiej (22 Infanterie – Regiment Nr. 22).

⁴¹ Gerlach 2009, 34.

⁴² W literaturze nie raz można spotkać stwierdzenie jakoby łoża: „Pod Złotą Koroną”, „Pod Tarczą” i „Juliusz pod Jednością” nie zostały założone w Stargardzie, a w Starogardzie Gdańskim. Wynika to z nieporozumienia w interpretacji nazw tych dwóch ośrodków.

von Zinnendorf⁴³ oraz były pruski generał Hermann Johann Ernst von Manstein⁴⁴. Początkowo placówka miała ośmiu członków, a już we wrześniu 1774 r. było ich dwudziestu. Co istotne, tylko siedmiu stowarzyszonych mieszkało bądź stacjonowało w Stargardzie, ponieważ część braci stanowili oficerowie koszalińscy. Zważywszy na fakt, że w XVIII w. podróż z Koszalina do Stargardu, w szczególności zimą, była uciążliwa i długotrwała (te dwa miasta dzieli ok. 140 km), 3 marca 1777 r. obywatele koszalińscy utworzyli własną placówkę: „Maria pod Złotym Mieczem” (niem. Maria zum goldenen Schwert), która do 10 lipca 1777 r. podlegała pod lożę stargardzką⁴⁵.

W 1774 r. z placówki „Pod Złotą Koroną” został wykluczony Czcigodny Mistrz major von Manstein, wraz ze swoimi poplecznikami, za hołdowanie Ścisłej Obserwacji⁴⁶. W niedługim czasie loża została rozwiązana przez samego jej założyciela, Zinnendorfa. Przyczyną było nieposłuszeństwo oraz złe prowadzenie się braci. W odwecie część członków 15 września 1774 r. wystosowała pisemną prośbę do berlińskiej loży „Trzech Globów” o ponowne powołanie placówki. W następstwie tego wydarzenia, 13 stycznia 1775 r. otworzono na nowo lożę, lecz o rozbudowanej nazwie „Augusta pod Złotą Koroną” (niem. Augusta zur goldenen Krone, loża nadrzędna: Große Königliche Mutterloge zu den drei Weltkugeln), która miała stanowić nawiązanie do osoby Friedricha Augusta von Braunschweig⁴⁷. Na liście pierwszych członków stowarzyszenia znalazł się m.in.: książę Friedrich Karl Ludwik von Holstein-Beck⁴⁸, a protektorami m.in. zostali: Friedrich Heinrich Eugen⁴⁹ oraz Friedrich Ludwig Aleksander von Württemberg⁵⁰. Natomiast w 1776 r. do stargardzkiej organizacji przystąpił jako członek honorowy późniejszy król pruski Fryderyk Wilhelm II⁵¹. W latach 1781–1792 spotkania loży odbywały się nieregularnie. Niska jej aktywność była związana z wydarzeniami historycznymi, takimi, jak: pruska inwazja Niderlandów (wrzesień 1787), pierwsza koalicja antyfrancuska (1792-1797), drugi i trzeci rozbiór Polski (1793, 1795), insurekcja kościuszkowska (1794), w których uczestniczyli bracia stowarzyszenia, podlegający pod 22 Pruski Pułk Piechoty (22 Infanterie – Regiment Nr. 22). Oficjalnie loża powróciła do czynnej działalności po pokoju w Bazylei (5 kwietnia 1795 r.)⁵².

⁴³ Johann Wilhelm Kellner von Zinnendorf – ur. 10 sierpnia 1731 r., zm. 8 czerwca 1782 r. Pruski lekarz wojskowy. Był jednym z najbardziej znanych i aktywnych niemieckich masonów. Współuczestniczył w założeniu Ścisłej Obserwacji Templariuszowskiej.

⁴⁴ Hermann Johann Ernst von Mainstein – ur. 11 listopada 1742 r., zm. 25 sierpnia 1808 r. Gubernator Gdańska, pruski generał, dowódca 22 Pułku Piechoty Pruskiej (22 Infanterie – Regiment Nr. 22).

⁴⁵ Kuczkowski 2018, 14–15.

⁴⁶ Lenning 1867, 316–317.

⁴⁷ Friedrich August von Braunschweig-Lüneburg-Oels – ur. 29. października 1740 r., zm. 8 października 1805 r. Książę Brunswicku-Wolfenbüttel, generał pruski, wolnomularz. Od 1771 r. był członkiem Strict Observance jako później Prefekt Templin. W latach 1772–1799 sprawował funkcję Wielkiego Mistrza Wielkiej Narodowej Loży Matki „Trzech Globów”.

⁴⁸ Friedrich Karl Ludwik von Holstein-Beck – ur. 20 sierpnia 1757 r., zm. 24 kwietnia 1816 r. Dziewiąty książę Schleswig-Holstein-Sonderburg-Beck. W 1777 r., na prośbę Fryderyka Wielkiego wstąpił do armii pruskiej, a w 1795 r., został gubernatorem Krakowa.

⁴⁹ Eugen Friedrich Heinrich Herzog von Württemberg – ur. 21 listopada 1758 r., zm. 20 czerwca 1822 r. Młodszy syn katolickiego księcia Friedricha Eugena z Wirtembergii. Różokrzyżowiec, mason, należał do londyńskiej loży „Friedrich zur Beständigkeit”. W latach 1778–1804 protektor stargardzkiej loży „Augusta pod Złotą Koroną”.

⁵⁰ Friedrich Ludwig Alexander Herzog von Württemberg – ur. 30 sierpnia 1756 r., zm. 20 września 1817 r. Książę wirttemberski, marszałek pruski. Do masonerii przystąpił 9 stycznia 1776 r., a od 1803 r. został członkiem honorowym stargardzkiej loży „Augusta pod Złotą Koroną” i w 1805 r. „Juliusz pod Jednością”.

⁵¹ Lenning 1867, 316–317.

⁵² Gerlach 2009, 37.

Do loży „Pod Złotą Koroną” (później „Augusta pod Złotą Koroną”) na przestrzeni lat jej działalności należeli także m.in: Wilhelm Ferdinand (Friedrich) Halter (ur. 4 marca 1750 r., zm. 10 kwietnia 1806 r., kompozytor i organista), Ludwig Karl Gennerich (ur. 1774 r., zm. 1815 r., pracownik w urzędzie pocztowym w Berlinie), Johann Christian Nathanael Hecker (ur. 1753 r., zm. 1810 r., teolog, założyciel Realschule w Berlinie)⁵³ oraz wojskowi służący w 22. Pułku Piechoty Pruskiej, m.in: Karl Friedrich von Wedell-Parlow (ur. 1765?, porucznik), Karl Christian Friedrich Ernst von Mellenthin (ur. 1753/1754, wówczas chorąży)⁵⁴. Warto dodać, że 6 lutego 1782 r. do loży dołączył feldmarszałek pruski Gebhard Leberecht von Blücher⁵⁵.

Dnia 24 stycznia 1775 r. w Stargardzie powstała kolejna loża o mianie „Pod Tarczą” (niem. Zum Schild, loża nadrzędna: Große Königliche Mutterloge zu den drei Weltkugeln). Jej założycielem był major Karl Ernst von Bose⁵⁶. Początkowo do organizacji należało dwudziestu trzech członków, głównie oficerów i dwóch braci służących. Placówka pragnęła zostać jedyną legalną organizacją masonską w Stargardzie. Również książę Fryderyk Wilhelm II Pruski wspierał stowarzyszenie, co przyczyniło się do sporu z istniejącą już lożą „Augusta pod Złotą Koroną”. Aby pogodzić dwie zwaśnione organizacje stargardzkie, Ludwik von Holstein-Beck na przyjęciu urodzinowym (30 sierpnia 1779 r.) księcia Wirtembergii, Fryderyka Ludwika, wezwał członków obu placówek do pojednania i pokoju. Na skutek tego wydarzenia 2 września 1779 r. w nastąpiło spotkanie reprezentantów obu loż z oficerami 22 Pułku Piechoty Pruskiej. W skład delegacji wchodził bracia loży „Pod Tarczą”: major Karl Ernst von Bose (ur. 20 grudnia 1726 r., zm. 9 czerwca 1779, Wielki Mistrz), Henno Ludwig von Barfus (ur. ok. 1720 r., zm. 1782 r., zastępca mistrza) i Johann Karl Friedrich Otto (ur. ok. 1753 r., sekretarz sądu miejskiego w Stargardzie) oraz członków stowarzyszenia „Augusta pod Złotą Koroną”: kapitan Ernst Julius von Magusch (ur. 1734 r., zm. 8 maja 1815 r., zastępca mistrza), kapitan Karl Christian Heinrich von Calbow (drugi zastępca mistrza) oraz porucznik Johann Georg von Obstfelder (sekretarz). Placówki zawarły traktat o wiecznej przyjaźni i miłości braterskiej⁵⁷.

W 1790 r. liczba członków stowarzyszenia „Pod Tarczą” była niewielka. Pogłębiając się kryzys w placówce doprowadził do połączenia się jej z równoległe funkcjonującą organizacją „Augusta pod Złotą Koroną”. Aby się zjednoczyć, oba bractwa zostały zamknięte⁵⁸. Następnie ustalono wspólny statut oraz rytuał, a na Czciwego Mistrza

⁵³ Gerlach 2009, 49, 53. Gerlach 2015, 294, 298, 352.

⁵⁴ Gerlach 2009, 48–49.

⁵⁵ Leggiere 2014, 40–41. Gebhard Leberecht von Blücher – ur. 16 grudnia 1742, zm. 12 września 1819 r. Feldmarszałek pruski, dowodził w słynnych bitwach: pod Kaczawą, Lipskiem, Budziszynem, Waterloo, Lützen. Blücher często odbywał podróże służbowe do Stargardu i Szczecina, gdzie kontaktował się z tamtejszymi oficerami. Aby wejść z nimi w bardziej zażyłe relacje 6 lutego 1782 r. przystąpił do stargardzkiej loży „Augusta pod Złotą Koroną”.

⁵⁶ Karl Ernst von Bose – ur. 20 grudnia 1726 r., zm. 9 czerwca 1779 r. Pruski generał. Dowódca 22 Pułku Piechoty Pruskiej (22 Infanterie – Regiment Nr. 22).

⁵⁷ Gerlach 2009, 39–40.

⁵⁸ Gerlach 2009, 38–40.

nowej organizacji został wybrany kaznodzieja Friedrich Peter Adolf Tobias Stumpf⁵⁹. Scalenie łóż nastąpiło w 1805 r., inicjatorem przedsięwzięcia był Ernst Julius von Magusch⁶⁰. Placówka przyjęła nazwę „Juliusz pod Jednością” (niem. Julius zur Eintracht, loża nadrzędna: Große Königliche Mutterloge zu den drei Weltkugeln), w hołdzie dla 68-letniego przewodniczącego – Ernsta Juliusa von Maguscha, a słowo „jedność” stało się nawiązaniem do zawartego nowego przymierza. Ponadto 3 kwietnia 1805 r. Wielka Loża Matka przyznała organizacji stargardzkiej patent konstytucyjny. 29 maja 1805 r. w Stargardzie (w budynku przy dawnej Königstrasse 49) w obecności licznych gości, głównie ze Szczecina, odbyła się uroczysta inauguracja nowo powstałej placówki, podczas której bracia muzycy wykonali kantatę Mozarta. Urzędnikami nowego stowarzyszenia zostali wywodzący się z loży „Pod Tarczą”: Friedrich Karl Balcke (ur. ok. 1753 r., porucznik 22 Pułku Piechoty Pruskiej), Samuel Friedrich Weinreich (ur. 1768/1769 r., kupiec), Joachim Kaspar Friedrich von Bodeck (kapitan 22 Pułku Piechoty Pruskiej), Johann Samuel Weigelt (ur. ok. 1756 r.) i Ernst Friedrich Löper (ur. 1758 r., zm. 6 sierpnia 1820 r.) oraz wywodzący się z loży „Pod Złotą Koroną”: Hans Siegmund Wilhelm Hagen (ur. 04 sierpnia 1775 r., zm. 8 listopada 1851 r., generał), Adolf von Pritzelwitz (ur. 27 marca 1766 r., zm. 15 marca 1824 r., pułkownik 22 Pułku Piechoty Pruskiej), Karl Schüller (ur. 1772/1775 r., doktor) i Eberhard Wilhelm von Blankenfeld (ur. ok. 1771, porucznik 22 Pułku Piechoty Pruskiej). Niestety chwilę po tym wydarzeniu placówka na kilka lat zawiesiła swoją działalność. Niewątpliwie przyczyną był fakt, że w latach 1806–1813 Stargard w wyniku wojen napoleońskich znajdował się pod okupacją francuską. W 1806 r. 22 Pułk Piechoty Pruskiej został rozbity i część wojskowych braci trafiło do niewoli, więc nie mogli brać udziału w zebraniach loży. Stowarzyszenie wznowiło swoje zgromadzenia dopiero 1 sierpnia 1808 roku⁶¹. Loża działała jeszcze w 1866 r. i miała aktywnych 126 członków i dwóch braci służących⁶².

Warto dodać, że w literaturze pojawiają się wzmianki dotyczące siedzib stargardzkich organizacji masońskich. Bracia loży „Pod Trzema Kaflami” oraz „Augusta pod Złotą Koroną” do początku lat 80. XVIII w. wynajmowali pomieszczenia w karczmie, która należała do ich członka Tobiasa Nauwardt’a⁶³. W 1803 r. loża „Augusta pod Złotą Koroną” za 3600 talarów zakupiła kamienicę od spadkobierców zmarłego generała dywizji Karla Wilhelma von Tschirschky’ego⁶⁴. Budynek zlokalizowany był przy Königstrasse 49 (obecnie ulica Bolesława Krzywoustego), róg nieistniejącej Kirchgasse, a jego wnętrza zostały przebudowane i przystosowane do pracy w loży i do spotkań towarzyskich. Sala posiedzeń bez okien zlokalizowana była na pierwszym piętrze. Co ciekawe, rodziny braci mogły przychodzić

⁵⁹ Friedrich Peter Adolf Tobias Stumpf – ur. 4 czerwca 1762, zm. 15 listopada 1824. W latach 1801–1823 pastor w kościele Mariackim w Stargardzie.

⁶⁰ Lenning 1867, 316.

⁶¹ Gerlach 2009, 40–42.

⁶² Etzell 1867, 318.

⁶³ Pełnił funkcję brata służącego w stargardzkiej loży „Aux trois Carreaux”, a następnie od 1770 r. „Pod Złotą Koroną”.

⁶⁴ Karl Wilhelm von Tschirschky – ur. 25 marca 1735 r., zm. 11 stycznia 1803 r. Generał kawalerii wojska pruskiego. Uczestnik trzeciej wojny śląskiej (1756-1763).

na nieoficjalnie spotkania do domu masońskiego w każdą środę przez cały okres zimowy. Również w piątki zezwalano na przyprowadzanie gości, którzy nie byli wolnomularzami⁶⁵. Następnie dom masoński stał się własnością placówki „Juliusz pod Jednością”, a później kamienica należała do rodziny Mampe, słynnych wytwórców likierów na Pomorzu⁶⁶. W okresie międzywojennym w budynku mieściła się sala do ćwiczeń gimnastycznych.

Natomiast loża „Pod Tarczą” przez pewien czas nie posiadała własnego pomieszczenia. Dlatego organizacja wynajmowała kilka pokoi w domu swojego członka – Karla Ernesta von Albedylla (ur. 19 marca 1762 r., zm. 27 marca 1836 r., chorążego 22 Pułku Piechoty Pruskiej)⁶⁷.

Stargardzki fragment szklanki masońskiej i jej symbolika

Różnorodne przedmioty masońskie, używane na co dzień lub podczas ważnych uroczystości, pełniły istotną rolę w szeroko rozumianej kulturze wolnomularskiej. Duże znaczenie, w szczególności podczas rytuałów, zyskały tak zwane szkła lożowe. W literaturze często można spotkać opis agap, czyli ceremonialnych biesiad masońskich, które były wyprawiane z okazji zakończenia obrad w lożach⁶⁸. Jednym z ważniejszych akcentów tej uroczystości było spełnienie kilku toastów, według narzuconej kolejności. (...) *„Pite były w malowniczy sposób, równo przez wszystkich, ze wspólnym uderzeniem przy odstawieniu na stół. Za wzorem Wielebnego Bracia podnoszą trochę szklanki raz, drugi, trzeci, potem zagnała i wszyscy razem stukną w stół grubymi dnami szklanek, klasną trzy razy w ręce i wykrzykną: Wiwat*⁶⁹. Obrzęd ten stanowił symboliczne nawiązanie do wystrzałów oddawanych przy użyciu strzelby lub armaty. W związku z tym kieliszki oraz puchary w pewnym znaczeniu nabijano, aby toast się udał, czyli został wystrzelony. Wyroby, które używano w tym rytuale określano mianem *canon* oraz *kanone* – armata (pucharki agapowe, kieliszki do strzelania)⁷⁰. Zaczęto produkować je na szeroką skalę od drugiej połowy XIX w. w Niemczech. Początkowo nie było żadnych praw, które normowały kształt naczyń. Wiązało się to z tym, że zasady indywidualności oraz wolności, panujące wówczas w lożach masońskich wykluczały narzucanie formy. Istotne było, aby wyprodukowany wyrób był odporny na rytualne, trzykrotne uderzanie nim o stół, ponieważ delikatne szkło mogłoby tego nie przetrwać. Najczęściej na potrzeby organizacji wolnomularskich produkowano szklanki o kształcie z przewężeniem w partii środkowej, o zwięzającej się czaszy przechodzącej w gładką, fasetowaną lub graniastą stopkę. Również wzorowano się na römerach oraz kielichach przypominających zwyczajne karczmiaki⁷¹. Z upływem czasu oraz wraz ze zmianami gustów i stylów, zaczęły pojawiać się ciężkie

⁶⁵ Gerlach 2009, 45–46.

⁶⁶ Zuck 1896, 220.

⁶⁷ Gerlach 2009, 45–46.

⁶⁸ Cegielski 1992, 77.

⁶⁹ Cyt. za Pietrzak 2014, 180.

⁷⁰ Kracki 2016. Oberheide 1983, 23.

⁷¹ Pietrzak 2014, 189–190.

naczynia wykonane w stylu *biedermeier*, dekorowane grawerunkiem i szlifem z bogatą symboliką masonską. Na przełomie XIX i XX w., dla uproszczenia, loże zaczęły zlecać hutom szklarskim wyprodukowanie jednolitych naczyń dla wszystkich braci⁷². Każdy okaz z pewnością posiadał już swojego właściciela. W związku z tym, na wytworach ze szkła pojawiały się monogramy, choć czasem były to skróty nawiązujące do symboliki masonskiej.

W Muzeum Archeologiczno-Historycznym w Stargardzie, w zbiorach Działu Archeologii, znajduje się fragment szklanki masonskiej (ryc. 3:2). Zachowała się ona w postaci wylewu i fragmentu fasetowanej nóżki. Zabytek odkryto podczas badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w latach 2007–2008 na terenie kwartału IX w Stargardzie. Zarejestrowano go w zasypisku piwnicy kamienicy (ryc. 4) dawnej Große Mühlenstraße 30 (dziś ul. Kazimierza Wielkiego)⁷³. Naczynie wykonano z bezbarwnego, przezroczystego szkła, natomiast powierzchnię korpusu szklanki ozdobiono grawerunkiem. Warto zaznaczyć, że obrządek masonski opiera się na określonych gestach oraz symbolice, co odzwierciedla się w przypadku zastosowanego na naczyniu ornamentu. Elementy te, zaczerpnięte z tradycji średniowiecznych mistrzów murarskich, pełnią znaczącą rolę w rytuale wolnomularskim (ryc. 3:1). Pierwszy z nich, dwie skrzyżowane szpady uosabiają równość oraz walkę jaką prowadzą bracia w obronie sprawiedliwości i prawdy. Drewniany młotek oznacza suwerenną władzę Dozorców oraz Czcigodnego i używa się go podczas rozpoczęcia zgromadzeń rytualnych. Zgodnie z symboliką wolnomularską wraz z dłutem powinien on znaleźć się w rękach Ucznia (obróbka kamienia), który wraz z pomocą tych narzędzi ma się przygotować do uzyskania kolejnego stopnia wtajemniczenia⁷⁴. Obok młotka znajduje się kielnia, która oznacza braterskie współdziałanie, hojne serce, łagodność, a także jest związana z trzecim stopniem – mistrza. Ul, który widoczny jest pod instrumentami murarskimi, symbolizuje wspólną pracę wykonywaną przez członków łóż. Z kolei trumna znajdująca się w kaplicy stanowi nawiązanie do stopnia mistrzowskiego. Ostatnim wyobrażeniem jest fotel Czcigodnego Mistrza pod baldachimem, usytuowany na trzech stopniach, scena ta ma oznaczać boski porządek, wedle którego postrzegana jest masoneria, a także uniwersalność organizacji oraz niebo⁷⁵. Poniżej przedstawienia wycięto litery R.B. o nieznanym dotąd przesłaniu. Choć można wnioskować, że inicjał „B”, może stanowić skrót, od niemieckiego słowa *Bruder* – brat. Na podstawie odnalezionych analogii do omawianej stargardzkiej szklanki udało się zrekonstruować ornament i jego znaczenie, który nie zachował się na naczyniu, a mógł na nim wystąpić. Na prawo od tronu Czcigodnego znajdował się ołtarz, na którym ustawiono węgielnice⁷⁶ i cyrkiel. Te dwa symbole wspólnie stanowią trzy Wielkie Światła, atrybuty Wielkiego

⁷² Kracki 2016.

⁷³ MAH w Stargardzie nr inw. 71/GM/Kw/M.

⁷⁴ Cegielski, Mierzejewska 2008, 152–153.

⁷⁵ Pietrzak 2014, 189.

⁷⁶ Najstarszy klejnot wolnomularstwa spekulatywnego.

Architekta Świata, którym jest Bóg⁷⁷. Ponadto, pierwszy z nich reprezentuje uczciwość, prostotę, szczerłość, równowagę oraz siły materialne. Natomiast drugi to symbol sił Boga, kosmosu, słońca, a także uosabia rozum, wiedzę, mądrość i miłość braterską⁷⁸. Nad ołtarzem podwieszono krzyż. Stół święty był ujęty wyobrażeniem dwóch kolumn: Jakin i Boaz, które nawiązują do monumentalnych, brązowych filarów usytuowanych przed wejściem do Świątyni Jerozolimskiej⁷⁹. Następnym przedstawieniem był miecz oznaczający suwerenną władzę oraz walkę o prawo i prawdę, umieszczony w centralnej części siedmiu stopni – symbolu siedmiu grzechów głównych⁸⁰. Przy jego nasadzie, z dwóch stron, znajdowało się Oko Opatrzności (inaczej Delta Świetlista), które przypomina, że żadne z działań masonów nie umknie uwadze Boga. Natomiast przy zwieńczeniu ostrza widoczna była ośmioramienna gwiazda (światło, wiedza) stworzona z czterech trójkątów równobocznych. Ostatnimi wyobrażeniami ukazanymi na szklance są: promieniste Oko Opatrzności z wygrawerowanymi w środku literami hebrajskimi: JEHOWA, dwa skrzyżowane klucze oraz dwie przeplecione gałązki akacji oznaczające czystość i nieśmiertelność, symbol trzeciego stopnia⁸¹. Ornament zastosowany na naczyniu pełnił mógł funkcję dekoracyjną, pamiątkową, a także użytkową. Niewątpliwie program ikonograficzny nawiązuje do rytuału inicjacji adeptów lub przyznania nowych stopni⁸².

Można sądzić, że pierwotnie owoidalna czasza naczynia, osadzona na ośmiobocznym pierścieniu, zwężała się w grubą, fasetowaną nóżkę usytuowaną na szesnastościennej, szlifowanej stopce. Analogiczne naczynie, interpretowane jako czeski puchar (ryc. 1), znajduje się w Muzeum Historii w Hamburgu i datowane jest na ok. rok 1850⁸³. Określane jest mianem *Fussbecher*, co może stanowić odwzorowanie polskiego terminu. Również w skład kolekcji Muzeum Zamku Królewskiego w Warszawie wchodzi kielich (ryc. 2) z podobnym ornamentem, którego proveniencja wskazuje na tereny Śląska lub Czech z przełomu XIX i XX w.⁸⁴ Jens Oberheide w swojej pracy „Logenglaser”⁸⁵ przedstawia zaproponowany przez Bodo Nährera podział szkieł masonskich ze względu na ukształtowanie stopy, w którym wyróżniono 9 typów: 1. *Flachfuss – Kanone* (szklanka o czaszy w kształcie zwężającego się stożka, przechodzącego w grubą, płaską stopę); 2. *Klumpufuss – Kanone* (forma zbliżona do pierwszego typu, o nieco bardziej spłaszczonej stopie); 3. *Walzenfuss – Kanone* (fasetowana czasza o kształcie ściętego, odwróconego stożka, usytuowana na pierścieniowatej stopie); 4. *Facettenfuss – Kanone* (czasza o formie ściętego, odwróconego stożka usytuowana na drobno fasetowanej stopie w kształcie gałki szklanej); 5. *Steindelfuss – Kanone* (czasza o formie ściętego, odwróconego

⁷⁷ Karpowicz 1996, 16–17.

⁷⁸ Cegielski, Mierzejewska 2008, 149–155.

⁷⁹ Kuczkowski 2018, 51–52.

⁸⁰ Cegielski, Mierzejewska 2008, 149–155.

⁸¹ Szkurlat 2008, 137–138.

⁸² Szkurlat 2008, 137–138.

⁸³ Appel et al. 2000, 45–46.

⁸⁴ Szkurlat 2008, 135–136.

⁸⁵ Oberheide 1983; Pietrzak 2014, 181.

stożka usytuowana na kulistej stopie upiękzonej szlifem brylantowym); 6. *Klotzfuss – Kanone* (czasza o kształcie ściętego, odwróconego stożka usytuowana na grubej, wielokątnej, fasetowanej stopie); 7. *Zierfuss – Kanone* (owoidalna czasza, przypominająca puchar, osadzona na ozdobnej, szlifowanej stopie); 8. *Tailen – Kanone* (czasza z przewężeniem w połowie jej wysokości, przechodząca w grubą nóżkę); 9. *Römer – Kanone* (czasza o formie ściętej kuli i pustym trzonem, naczynie swoją formą nawiązuje do popularnych kielichów odnajdywanych głównie na terenach Niderlandów i Niemiec, a użytkowanych pomiędzy XV a XIX w.)⁸⁶. Niewątpliwie, stargardzki okaz można zaliczyć do typu 6. Naczynia tego rodzaju występowały od 2. połowy XIX w. do początku XX w.

Użytkownikiem omawianego naczynia mógł być członek zasiadający w którejś ze stargardzkich łóż masonskich. Program ikonograficzny oraz zachowany symbol gałązki akacji wskazuje, że ta osoba uzyskała trzeci mistrzowski stopień w masonerii świętojańskiej (błękitnej). Do stargardzkich organizacji na przełomie XVIII i XIX w. należeli przede wszystkim oficerowie 22 Pułku Piechoty Pruskiej (22 Infanterie – Regiment Nr. 22), ale tylko nieliczni byli obywatelami miasta. Większa część adeptów pochodziła z takich ośrodków jak: Berlin, Szczecin, Szczecinek, Białogard, Banie, Choszczno, Gryfino, Trzebiatów, Koszalin, Pyrzyce oraz miast Prus Zachodnich m.in. Debrzno⁸⁷. Na podstawie analizy spisu osób zarządzających parcelą przy dawnej Grosse Mühlenstrase 30 (obecnie Kazimierza Wielkiego) ustalono, że w czasie, kiedy stargardzka szklana masonska mogła być użytkowana, właścicielem kamienicy był Wilhelm Heinrich Friedrich von Kleist (ur. 19 września 1785 r., zm. 15 września 1867 r.)⁸⁸. Co istotne, na przestrzeni lat przedstawiciele rodu von Kleist byli aktywnymi wolnomularzami jak np. Karl Christian von Kleist (chorąży 22 Pruskiego Pułku Piechoty) należał do stargardzkiej loży „Pod Tarczą” i poeta Ewald Christian von Kleist⁸⁹.

Podsumowanie

Masoneria odegrała szczególną rolę w różnych aspektach życia mieszkańców miast, łącząc osoby o odmiennych poglądach czy wyznaniach. Sam świat wolnomularstwa jest pełen różnorodnych symboli i znaków, co odzwierciedlone zostało w ornamentach zastosowanych na omówionej szklance. Organizacje wolnomularskie na przestrzeni lat pręźnie się rozwijały, zyskując coraz więcej zwolenników. Tadeusz Cegielski opisał filozofię wolnomularską:

*(...)Dogmatyka masonska, bez względu na konkretną filozoficzną opcję, posiadała charakter ezoteryczny — w odróżnieniu od egzoterycznego, czyli jawnego. Ukryta została w wieloznacznych i trudnych do odczytania symbolach i alegoriach, a za ich pośrednictwem w mitach i legendach*⁹⁰. Znaki wolnomularskie, w szczególności na przełomie XVIII

⁸⁶ Oberheide 1983, 8.

⁸⁷ Gerlach 2009, 44–45.

⁸⁸ Majewski 2007, 101–103.

⁸⁹ Gerlach 2009, 60–61. Ewald Christian von Kleist – ur. 7 marca 1715 r., zm. 24 sierpnia 1759 r. Niemiecki poeta i oficer armii pruskiej.

⁹⁰ Por. Cegielski 1992, 9.

i XIX w., były otaczane aurą tajemniczości i oddzielane od świata doczesnego (*profanum*). Pełniły rolę łącznika pomiędzy braćmi zasiadających w lożach oraz znalazły szerokie zastosowanie we wszystkich dziedzinach kultury masonskiej. Poprzez symbole wolnomularstwo manifestuje swoje posłanie i sens oraz objaśnia własne idee. Odkrywanie masonerii odbywa się na drodze wydarzeń z historii stowarzyszenia operatywnego oraz obrzędów nawiązujących do legend, które są przepelnione symboliką strukturalną i ideową masonerii spekulatywnej⁹¹. Znaki wolnomularskie nie tylko pojawiają na szklach lożowych. Można je również znaleźć w architekturze, w ogrodach, w miejscach zgromadzeń, a także na odznakach braci, fartuszkach, dokumentach czy innych atrybutach kultury masonskiej (m.in. kubki, kufle, flety, miseczki na stopkach).

Niniejszy artykuł stanowi prezentację i analizę fragmentu szklanki masonskiej odkrytej podczas prac archeologicznych-architektonicznych przeprowadzonych w latach 2007–2008 na terenie kwartału IX w Stargardzie. Założeniu pierwszej loży wolnomularskiej w tym mieście sprzyjał fakt, że od połowy XVIII w. ośrodek ten był jednym z ważniejszych miast pruskiego Pomorza. Wyjątkowy artefakt ze zbioru Działu Archeologii w Stargardzie mógł zostać wytworzony w hucie szklarskiej na terenie Królestwa Prus na zlecenie członka loży wolnomularskiej, bądź sprowadzono go z terenu Czech, gdzie na przełomie XIX i XX w. produkowano piękne szkła lożowe.

Ponadto opracowanie stanowi pierwszą pracę, która prezentuje element wyposażenia loży masonskiej odnaleziony podczas wykopalisk archeologicznych. Studia nad artefaktami pozyskanymi tymi metodami niewątpliwie dostarczają ważnych informacji pomagających zrozumieć i poszerzyć wiedzę dotyczącą zależności procesów gospodarczych i społecznych, zależnych od zamierzeń politycznych, widocznych w jakości oraz ilości wytwarzanych przedmiotów kultury materialnej. Także kontekst odnalezionego zabytku umożliwi ustalenie jego chronologii, proveniencji, a może i właściciela⁹².

Z pewnością dalsze studia nad symboliką masonską oraz historią loż przyczynią się do poszerzenia wiedzy nad tak złożoną organizacją, która pomimo trudności, przetrwała do czasów współczesnych.

Bibliografia

- Appel R., Jaacks G., Werner J. 2000. *Trinkgläser für Freimaurer: Figürliche Porzellane und andere Gebrauchsgegenstände*. Hamburg.
- Cegielski T. 1992. *Sekrety masonów. Pierwszy stopień wtajemniczenia*. Warszawa.
- Cegielski T. 2011. *Księga konstytucji 1723 roku i początki wolnomularstwa spekulatywnego w Anglii. Geneza – Fundamenty – Komentarze*. Warszawa.
- Cegielski T. (red) 2014. *Masoneria – Pro publico bono*. Warszawa.
- Cegielski T., Mierzejewska A. 2008. *Pamiętki wolnomularskie. Katalog zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu*. Toruń.

⁹¹ Pietrzak 2015.

⁹² Kwiatkowski 2013, 85.

- Dec N. 2018. *Szklana zastawa stołowa z badań archeologicznych w Stargardzie (koniec XVII w.–początek XIX w.* Szczecin (maszynopis pracy magisterskiej w Katedrze Archeologii IHiSM Uniwersytetu Szczecińskiego).
- Duthel H. 2014. *Die grosse Geschichte der Freimaurerei. Freimaurerei Rituale und Grade.*
- Etzels von F.A. 1867. *Geschichte der Großen National-Mutter-Loge der Preussischen Staaten genannt zu den drei Weltkugeln: nebst Bericht über die Gründung und Wirksamkeit der Wohlthätigkeits-Anstalten.* Berlin.
- Gädicke J.C.H. (red.) 1818. *Freimaurer-Lexicon. Nach vieljährigen Erfahrungen und den besten Hilfsmitteln ausgearbeitet.* Berlin.
- Gerlach K. 2009. *Die Freimaurer im Alten Preußen. 1738–1806. Die Logen in Pommern, Preußen und Schlesien.* Innsbruck–Wien–Bozen.
- Gerlach K. 2014. *Die Freimaurer im Alten Preußen 1738–1806. Die Logen in Berlin.* Innsbruck–Wien–Bozen.
- Hass L. 1980. *Sekta farmazonii warszawskiej: pierwsze stulecie wolnomularstwa w Warszawie (1721–1821).* Warszawa.
- Hass L. 1982. *Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku.* Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Karpowicz A. 1996. *Książka wolnomularska XVIII i XIX wieku. Katalog wystawy.* Poznań.
- Kuczkowski A. (red.) 2018. *Deszcz pada na Świątynię! Masoni w Koszalinie i na Pomorzu w latach 1777–1933.* Koszalin.
- Kwiatkowski K. 2013. Zbiór jednorodnych fajek glinianych z badań archeologicznych kwartału IX w Stargardzie. W: H. Paner, M. Fudziński (red.), *XIV Sesja Pomorzoznawcza, vol. 2: od wczesnego średniowiecza do czasów nowożytnych.* Gdańsk, 71–90.
- Leggiere V. M. 2014. *Blücher: Scourge of Napoleon.* Norman.
- Lenning C. 1867. *Allgemeines Handbuch der Freimaurerei zweite völlig umgearbeitete Auflage von Lenning's Encyclopädie der Freimaurerei: Quaderstein-Zytomierz.* Leipzig.
- Majewski M. 2007. *Stargard Stare Miasto, Kwartał Bolesława Chrobrego–Kazimierza Wielkiego–(Władysława Łokietka)–Grodzka. Studium historyczne.* Stargard. (maszynopis w zbiorach DA MAH w Stargardzie i ZWKZ w Szczecinie).
- Millar A. 2005. *Masoneria. Zarys dziejów.* Poznań.
- Oberheide J. 1983. *Die Glasersammlung Bodo Nahrer im Rahmen einer kulturhistorischen Betrachtung der Entstehung und Entwicklung von Trink- und Tafelsitten.* Graz.
- Pietrzak A. 2014. Szklane symbole masonskie w Zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach. *Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach* 29, 177–192.
- Stevenson D. 1990. *The Origins of Freemasonry: Scotland's Century, 1590–1710.* Cambridge.
- Stępień M. B. 1934. *Poszukiwacze prawdy. Wolnomularstwo i jego tradycja.* Lublin.
- Szkurlat A. 2008. *Zamek Królewski w Warszawie i Fundacja Zbiorów im. Ciechanowskich. Szkło. Katalog zbiorów.* Warszawa.

Zuck 1896. *Adreß- und Geschäfts-Handbuch für Stargard in Pomm. (Achtundzwanzigster Jahrgang)*. Stargard.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Grażyńska J. 2014. *Kolekcja masońska w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Katalog wystawy. 3 lipca – 31 października 2014 r. Oprac. Iuliana Grażyńska – Pracownia Zbiorów Masońskich BU*. <http://lib.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2018/09/Masonika-Iuliana-Grazynska.-Katalog-wystawy-2014.pdf>, [dostęp: 25 kwietnia 2019 r.].
- Grzejszczak-Kondratowicz, J. Kondratowicz H. 2000. *Zarys historii wolnomularstwa polskiego w Rzeczypospolitej szlacheckiej 1738–1795*. <http://old.zseii.edu.pl/archive/dydaktyka/strony/wolnomularstwo.htm>, [dostęp: 20 kwietnia 2019 r.].
- iLPE. Internetowy Leksykon Polskiego Ezoteryzmu 1890-1939, <http://www.tradycjaezoteryczna.ug.edu.pl/node/38> [dostęp: 25.01.2020 r.].
- Kracki T. 2016. *Masońskie „armaty”*, http://wolnomularstwo.pl/baza_artykulow/wolnomularstwo-a-kultura/sztuka-masonska/sztuka-uzytkowa/masonskie-armaty/, [dostęp: 22 kwietnia 2019 r.].
- Pietrzak A. 2015. *Szklanka z symbolami masońskimi*, https://mnki.pl/pl/obiekt_tygodnia/2015/pokaz/50,szklanka_z_symbolam_i_masonskimi [dostęp: 23 kwietnia 2019 r.].

Zusammenfassung

Sarg und Sessel. Fragment eines Freimaurerglases aus archäologischen Untersuchungen in Stargard

Glasbefunde aus den archäologischen Stätten in der Stadt sind eine wichtige Quelle für die Erforschung verschiedener Aspekte des Lebens der Einwohner, der Funktionsweise und der Verwendung von Produkten im Laufe der Geschichte und der Glasproduktion. Eine eingehende Forschung über Verzierungs- und Herstellungstechniken, einschließlich ergänzender physikalisch-chemischer Analysen, ermöglicht nicht nur die Bestimmung der Provenienz, sondern auch eine Rekonstruktion des sozialen Lebens der Stadtbewohner sowie der im jeweiligen Zeitraum populären Geschmäcker und Stile.

Ziel dieses Artikels sind die Vorstellung und Analyse eines Fragments vom Freimaurerglas, das bei archäologischen und architektonischen Arbeiten des Archäologisch-Historischen Museums in Stargard in den Jahren 2007-2008 auf dem Gebiet des Quartiers IX gewonnen wurde. Das besprochene Exponat wurde in der Hinterfüllung eines Mietshauses in der Straße ul. Kazimierza Wielkiego 30 (deutsch Große Mühlenstraße) gefunden. Das Gefäß ist aus dickem, transparentem Glas gefertigt. Höchstwahrscheinlich hatte es eine ovoidale Kuppel, aufgesetzt auf einem achteckigen Ring, der sich zu einem facettierten Schaft verengt, der auf einem dicken, sechzehnwandigen Fuß steht. Das Erzeugnis wurde durch Gravur und Schleifen verziert. Zweifellos bezog sich das ikonographische Programm auf das Ritual der Einweihung von Adepten bzw. der Verleihung neuer Grade. Die Form des Trinkgefäßes und die Dekoration sind typisch für Glasprodukte aus der zweiten Hälfte des 19. Jh. bis zum frühen 20. Jh. – diese werden als Kanone bezeichnet. Ein Gefäß mit ähnlicher Dekoration befindet sich in der Sammlung des Warschauer Königsschlusses. Es wird in die Wende vom 19. zum 20. Jh. datiert.

In diesem Zeitraum sowie früher bestanden die Stargarder Freimaurerlogen hauptsächlich aus Offizieren des Infanterie-Regiments Nr. 22, aber nur wenige von ihnen waren Stadtbürger. Die meisten der Adepten kamen aus solchen Ortschaften wie: Berlin, Stettin, Neustettin, Belgard, Bahn, Arnswalde, Greifenhagen, Treptow an der Rega, Köslin, Pyritz sowie aus den Städten Westpommerns, u.a. Preußisch Friedland. Zweifellos wurde die Gründung der Freimaurerorganisationen in Stargard durch die Tatsache unterstützt, dass dieses Zentrum bis zur zweiten Hälfte des 18. Jh. eine der wichtigsten Städte im preußischen Teil Pommerns war. Seit 1746 gab es hier folgende freimaurerische Logen: „Zur goldenen Krone“ (später „Augusta zur goldenen Krone“) „Zum Schilde“ und „Julius zur Eintracht“. Eine Analyse des Registers der Personen, die das Mietshaus in der Straße Kazimierza Wielkiego 30 (deutsch Große Mühlenstraße) verwalteten, ergab, dass in der Zeit der Nutzung des Stargarder Logenglases Wilhelm Heinrich Friedrich von Kleist Eigentümer der Parzelle war. Wichtig ist, dass Vertreter der Familie von Kleist im Laufe der Jahre aktive Freimaurer waren. Zu ihnen gehörten z.B. Karl Christian von Kleist (Fähnrich des Infanterieregiments Nr. 22) aus der Stargarder Loge „Zum Schilde“ bzw. der Dichter Edwald Christian von Kleist.

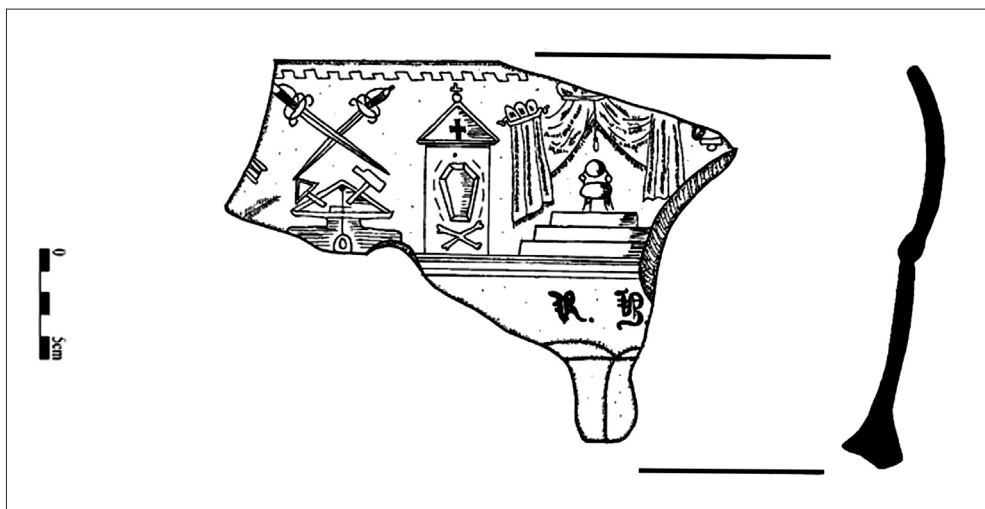
Das bei archäologischen Arbeiten gefundene Stargarder Trinkgefäß liefert wertvolle Informationen über die Kultur und die von einer Aura des Geheimnisvollen umgebenen masonischen Welt.

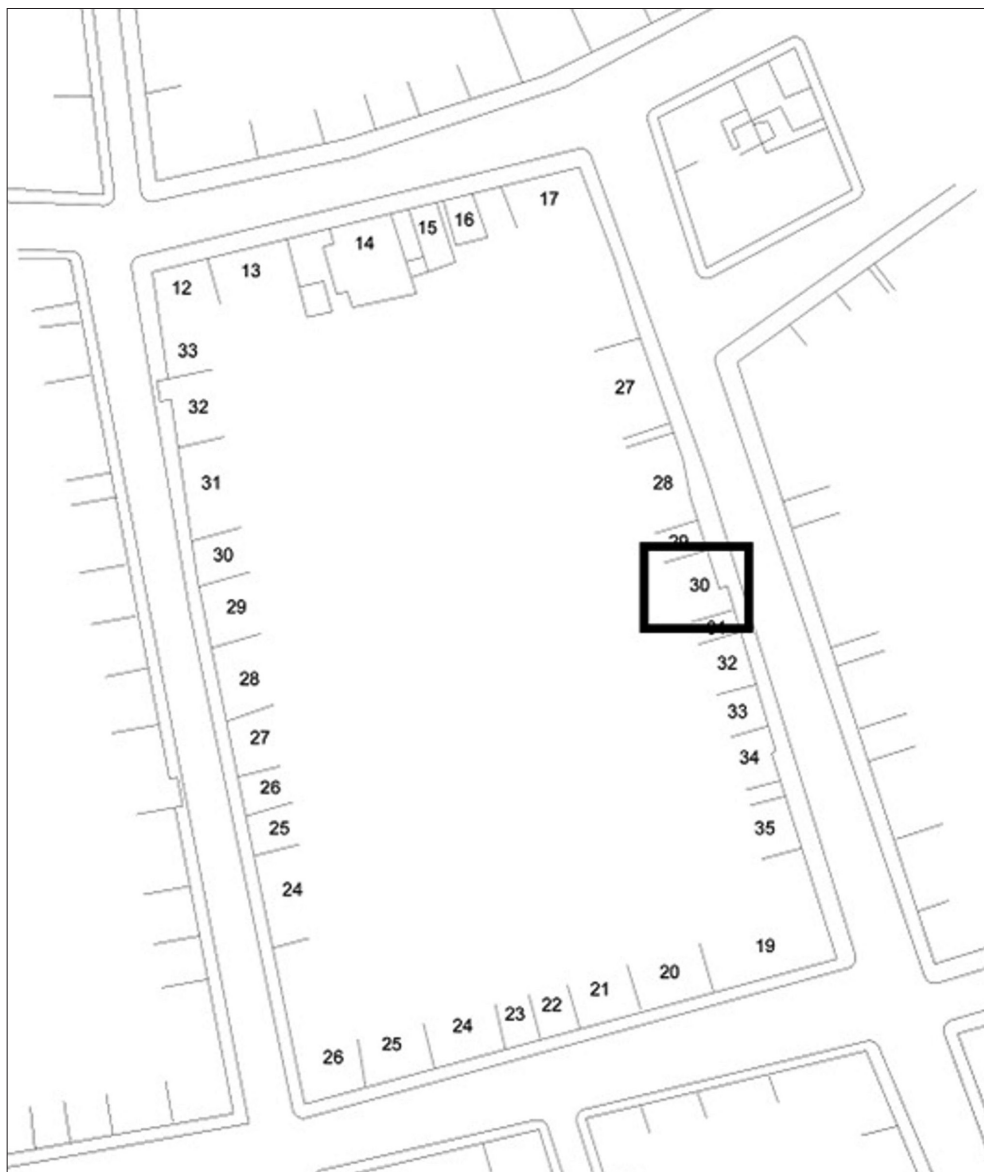
Ryc. 1. Szklanka/puchar z symbolami masońskimi, Hamburg, ok.1850 r., ze zbiorów Muzeum Historii Hamburga (wg Appel, Jaacks, Werner 2000, 45)

Ryc. 2. Kielich z symbolami masońskimi, Czechi/Śląsk, koniec XIX w.-1 połowa XX w., nr inwent. ZKW/1858, ze zbiorów Muzeum Zamku Królewskiego w Warszawie (wg Szkurlat 2008, 137)

Ryc. 3. Fragment szklanki masońskiej – rozwinięcie, ok. 1850 r., nr inwent, 71/GM/Kw/M, ze zbiorów Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie, oprac. Natalia Dec

Ryc. 4. Podział parcelacyjny kwartału IX z zaznaczonym miejscem odkrycia szklanki masońskiej na podstawie planu miasta Stargard z 1923 r., oprac. Cyprian Rysz